

Актуальні проблеми розвитку малого бізнесу в Україні

Проведено аналіз стану малого бізнесу в Україні, визначено фактори, які негативно впливають на його розвиток, та запропоновані шляхи подолання негативних факторів малого бізнесу в сучасних умовах господарювання.

Постановка проблеми у загальному вигляді

Сучасна практика господарювання і світовий досвід показують, що найважливішою ознакою ринкової економіки є існування і взаємодія великих, середніх і малих підприємств та їх оптимальне співвідношення. Малий бізнес, що постійно змінюється, є найбільш динамічним елементом структури народного господарства.

Набутий власний досвід, позитивні результати розвитку малого і середнього підприємництва в країнах, які пройшли етап реформування економічних систем, свідчать про те, що мале підприємство є одним із засобів усунення диспропорцій на окремих товарних ринках, створення додаткових робочих місць і скорочення безробіття, активізації інноваційних процесів, розвитку конкуренції, швидкого насичення ринку товарами та послугами. А малі підприємства за певних умов і за підтримки з боку держави тенденційно-інноваційні, гнучкі, мають підприємницький досвід і достатній професійний рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Різні аспекти розвитку малого підприємства в Україні досліджувалися та представлені у працях як закордонних, так і вітчизняних науковців, а саме: В. Виговської, З. Варналія, Г. П'ятницької, М. Харченко, Л. Лебедевої, Ю. Долгорукова та ін.

Разом з тим чимало питань стосовно малого бізнесу в Україні на сьогодні лишаються ще не достатньо вивченими та потребують подальшого розгляду.

Мета та завдання статті

Метою статті є аналіз стану малого бізнесу в Україні, визначення чинників, які негативно впливають на його розвиток, та запропонування шляхів подолання негативних факторів малого бізнесу в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Найбільш органічним структурним елементом ринкової економіки є малий бізнес. Цей сектор економіки історично і логічно відіграв роль необхідної передумови створення ринкового середовища. Він був первинною вихідною формою ринкового господарювання у вигляді дрібнотоварного виробництва. Саме тому дрібнотоварне підприємство відіграло структуроутворюючу роль в історії становлення економіки

Васильєва Дарія Вікторівна, аспірант кафедри «Менеджмент організацій» Харківського державного університету харчування та торгівлі.

конкурентно-ринкового типу. Ця специфіка та своєрідне функціональне призначення малого бізнесу набувають особливого значення для країн, які йдуть шляхом відтворення ринкової системи господарювання.

У структурі сучасної змішаної економіки співіснують та органічно взаємодоповнюються малий, середній та великий бізнес. Але на відміну від двох останніх малий бізнес є вихідним, найбільш численним, а тому і найбільш динамічним сектором економіки. Відмінності між цими трьома видами бізнесу обумовлені різним рівнем суспільного розподілу праці, характером спеціалізації та усуспільнення виробництва, а також вибором технологічного типу виробничого процесу.

Долгоруков Ю., професор та доктор економічних наук, вважає, що поняття «малий бізнес» в Україні з 1991 року зазнало певної трансформації, пов'язаною зі змінами критеріїв віднесення до такої сфери діяльності суб'єктів господарювання. У заходах щодо реалізації Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва, затвердженої Законом України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» від 21 грудня 2000 року № 2157-III, у 2001 року було намічено розроблення проектів законів України про внесення змін до Законів України «Про підприємства в Україні» та «Про підприємництво», в яких передбачалося визначити терміни «велике», «середнє», «мале підприємництво», «мікропідприємництво» та «суб'єкт малого підприємництва». Це залишилося нездійсненим. І тільки через три роки у новому Господарському кодексі, що набрав чинності з 1 січня 2004 року, до малих підприємств віднесено фірми, що мають менш ніж 50 найманих працівників, а до великих – компанії, де зайнято більше 1000 працівників. А у Господарському кодексі України, із останніми змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 11 лютого 2010 року N 1873-VI, чітко прописано, що підприємства залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік можуть бути віднесені до малих підприємств, середніх або великих підприємств. Малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятидесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує семидесяти мільйонів гривень [3]. Це також відображено у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності» від 18 вересня 2008 року N 523-VI.

Кількість зайнятих працівників на малому підприємстві визначається з урахуванням штатних, позаштатних та неоплачуваних (власників, засновників підприємства та членів їх сімей) працівників підприємства. Кількість найманих працівників включає середньооблікову кількість штатних та позаштатних (працюючих за договорами та за сумісництвом) працівників підприємства.

За статистикою, на початок 2010 року на 10 тис. населення в Україні налічувалося 75 малих підприємств. Їх найбільша кількість зосереджена в Києві, де цей показник налічує 243 таких підприємства. На другому місці із 81 підприємствами на 10 тис. населення знаходиться АРК. По Україні на даних малих підприємствах кількість зайнятих працівників (штатні, позаштатні та неоплачувані працівники) становить 2152,0 тис. осіб, а кількість найманих працівників (штатні та позаштатні працівники) налічує 2067,8 тис. осіб. Частка найманих працівників на малих підприємствах до їх загальної кількості по Україні вже налічує 25,3%. У той самий час частка обсягу реалізованої продукції малих підприємств до загального обсягу реалізації тільки трохи

перевищує 16,7%. Частка прибутку від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств до загального обсягу прибутку становить 22,9%. Ця інформація відображає вагомий внесок малих підприємств не лише стосовно проблем працевлаштування значної кількості працівників, але й досить велику їх частку у виробництві ВВП та національного багатства [5].

Про місце і значення малого бізнесу свідчать показники його ролі в ринковій економіці, зокрема частка малого бізнесу в загальній кількості зайнятих та його частка у ВВП. Так, частка малого бізнесу в загальній кількості зайнятих становить понад половину у США та Франції (54%), у країнах ЄС (72%), в Італії (73%), в Японії (78%). У країнах-членах ЄС усі суб'єкти господарювання діляться на мікропідприємства, малі, середні та великі підприємства. Вони мають такі характеристики:

- мікропідприємства – з кількістю зайнятих від 1 до 9 чоловік;
- малі підприємства – з кількістю від 10 до 49 чоловік;
- середні підприємства – з кількістю зайнятих від 50 до 249 чоловік;
- великі підприємства – з кількістю зайнятих більше 250 чоловік.

Іншими критеріями, що дозволяють віднести підприємства до малих, у ЄС є: товарооборот – не більше 40 млн євро або балансова вартість активів – не більше 27 млн євро (але по країнах кількісні критерії досить сильно відрізняються).

В Австрії, Німеччині, Великобританії, Угорщині, Польщі, Македонії до малих відносять підприємства з кількістю зайнятих до 50 чоловік, в Італії – до 99 чоловік, Литві – до 100, Швеції – до 200 (малі та середні), Японії – до 300 чоловік в обробній промисловості та на транспорті, до 100 – в оптовій торгівлі, до 50 – у роздрібній та у сфері послуг.

Установлені критерії можуть суттєво різнитися за галузями та видами діяльності. В США, наприклад, відповідно до Закону про малий бізнес (The Small Business Act) до малих відносять підприємства, що керуються незалежними власниками та не займають домінуючого положення на ринку. За законом кількісні критерії віднесення підприємств до малих відрізняються залежно від галузі, що відображає специфіку виробництва в тій чи іншій сфері [6].

Таким чином, у США застосовується гнучка, багаторівнева система віднесення суб'єкта економіки до сектора малого бізнесу, що дозволяє врахувати специфіку галузей.

На сьогодні в Україні поки що не до кінця використані наявні можливості й не створені економічні передумови для того, щоб малий бізнес став рушійною силою інноваційного розвитку, активатором структурної перебудови економіки, гарантією її зростання.

На нашу думку, малий бізнес – це самостійна, систематична господарська діяльність малих підприємств будь-якої форми власності та громадян-підприємців (фізичних осіб), яка проводиться на власний ризик з метою отримання прибутку. Практично, це будь-яка діяльність (виробнича, комерційна, фінансова, страхова тощо) зазначених суб'єктів господарювання, спрямована на реалізацію власного економічного інтересу. Суть та значення малого бізнесу полягають у тому, що він є провідним сектором ринкової економіки; складає основу дрібнотоварного виробництва; визначає темпи економічного розвитку, структуру та якісну характеристику ВВП; здійснює структурну перебудову економіки, швидко окупність витрат, свободу ринкового вибору; забезпечує насичення ринку споживацькими товарами та послугами повсякденного попиту, реалізацію інновацій, додаткові робочі місця; має високу мобільність, раціональні форми управління; формує новий соціальний прошарок підприємців-власників; сприяє

послабленню монополізму, розвитку конкуренції. Це наглядно показано на рисунку, наведеному нижче.

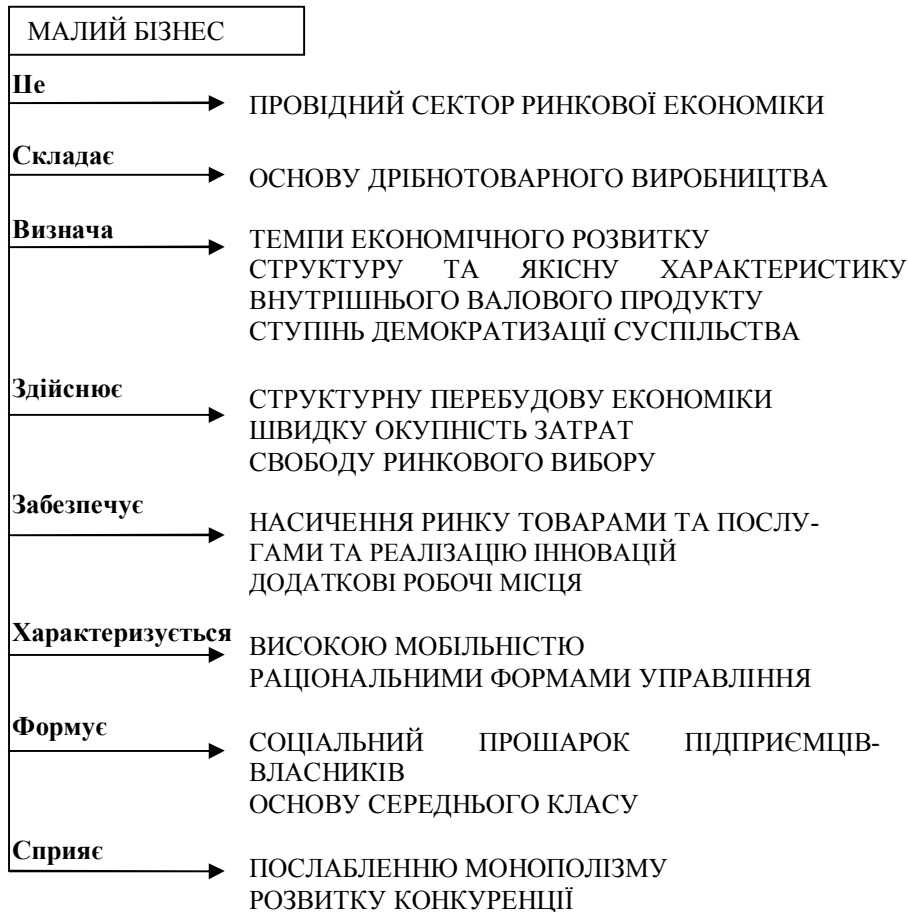

Рис. 1. Суть та значення малого бізнесу

Роль і місце малого бізнесу в економіці України, на нашу думку, найкраще проявляються в притаманних йому функціях, а саме: створення додаткових робочих місць, зменшення рівня безробіття, вирішення проблем бідності; формування середнього класу – прошарку населення, який реально готовий нести на своїх плечах відповідальність за сталий розвиток економіки, забезпечувати незворотність реформ; підтримання конкурентного середовища і обмеження монополізму великих підприємств, швидке насичення ринку товарами і послугами; розвиток місцевого господарства і ринків з орієнтацією на національні інтереси; загальне оздоровлення економіки і суспільства в цілому через виховання у підприємців господарської і ділової культури тощо. Розглядаючи функції малого бізнесу у стабільній ринковій економіці, слід наголосити на такому:

1. Неоціненний внесок малого бізнесу в справу формування конкурентного середовища. Відомо, що в умовах вільної ринкової економіки конкуренція є відображенням відносин змагання між господарськими елементами, коли їх самостійна діяльність ефективно обмежує можливості кожного з них вплинути на загальні умови обігу товарів на даному ринку, а також стимулює виробництво тих товарів, яких потребує споживач. Тоді діяльність учасників ринкових відносин набуває динамічного характеру, вона пов'язана з економічною відповідальністю та ризиком підприємця, що перетворює його на своєрідний соціальний двигун економічного розвитку. Малий бізнес допомагає утвердженню конкурентних відносин, бо він є антимонопольним за своєю природою, що проявляється в різноманітних аспектах його функціонування. З одного боку, малий бізнес унаслідок численності елементів, що його складають, та їх високого динамізму значно меншою мірою піддається монополізації, ніж великі підприємства. З іншого боку, за умов вузької спеціалізації й використання новітньої техніки він виступає як дієвий конкурент, що підриває монополні позиції великих корпорацій. Саме ця риса малого бізнесу відіграла суттєву роль в послабленні, а іноді й у подоланні розвинутими країнами тенденції до монополізації та затримці технічного прогресу, притаманній великому капіталу.

2. Малий бізнес, оперативно реагуючи на зміни кон'юнктури ринку, надає ринковій економіці необхідної гнучкості. Ця його риса набула у сучасних умовах особливого значення внаслідок швидкої індивідуалізації та диференціації споживчого попиту, прискорення науково-технічного прогресу (НТП), зростання номенклатури промислових товарів та послуг.

3. Величезним є внесок малого бізнесу в здійснення прориву за рядом важливих напрямків НТП, передусім у галузі електроніки, кібернетики, інформатики. Сприяючи прискоренню реалізації новітніх технічних і комерційних ідей, випуску наукоємної продукції, малий бізнес тим самим є провідником НТП. Наприклад, більшість дрібних фірм, що з'явилися наприкінці 80-х років ХХ ст. у Великобританії, є найбільш технічно оснащеними. А у США на сектор малого бізнесу припадає близько 50% науково-технічних розробок.

4. Малий бізнес робить вагомий внесок у вирішення проблеми зайнятості. Ця функція проявляється у здатності малого бізнесу створювати нові робочі місця й поглинати надлишкову робочу силу під час циклічних спадів та структурних зрушень економіки. У розвинутих країнах на малий бізнес припадає в середньому 50% всіх зайнятих та до 70–80% нових робочих місць. Якщо у період криз 70–80-х років ХХ ст. у розвинутих країнах йшов процес скорочення робочих місць на великих підприємствах, то дрібні фірми їх не тільки зберігали, але й навіть створювали нові.

5. Важлива функція малого бізнесу полягає в пом'якшенні соціальної напруги і демократизації ринкових відносин, бо саме він є фундаментальною основою формування середнього класу. Отже, він виконує функцію послаблення притаманній ринковій економіці тенденції до соціальної диференціації та розширення соціальної бази реформ, що здійснюються на даному етапі. Без орієнтації на таку соціальну базу ринкового середовища, яким є середній клас, запроваджені реформи приречені на провал.

Отже, з точки зору загальноекономічних позицій, роль та функції малого бізнесу полягають не тільки в тому, що він є одним із найважливіших дієвих факторів економічного розвитку суспільства, яке спирається на ринкові методи господарювання. Його важливою функцією є сприяння соціально-політичній стабільності суспільства,

ЧАСТИНА 2 НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

тобто він відкриває простір вільному вибору шляхів і методів роботи на користь суспільства та забезпечення власного добробуту.

На нашу думку, розвиток малого підприємництва є досить нерівномірним у територіальному розрізі України, що висвітлено у таблиці [4]. Показники кількості малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення за регіонами досить суттєво відрізняється. Це можна пояснити регіональними відмінностями у розвитку видів економічної діяльності.

Таблиця 1 – Кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення за регіонами

Регіони	Кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць			Кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення за 2008 р. у відсотках до середнього показника по Україні
	2006	2007	2008	
Україна	72	76	72	x
АР Крим	82	86	81	112,5
Вінницька	49	50	44	61,1
Волинська	49	50	45	62,5
Дніпропетровська	68	72	69	95,8
Донецька	61	63	54	75,0
Житомирська	49	50	45	62,5
Закарпатська	64	63	51	70,8
Запорізька	69	75	74	102,8
Івано-Франківська	57	58	54	75,0
Київська	70	77	72	100,0
Кіровоградська	56	58	53	73,6
Луганська	49	52	49	68,1
Львівська	72	76	75	104,2
Миколаївська	72	77	68	94,4
Одеська	74	80	82	113,9
Полтавська	57	61	60	83,3
Рівненська	45	46	41	56,9
Сумська	52	52	51	70,8
Тернопільська	42	45	39	54,2
Харківська	75	80	81	112,5
Херсонська	60	62	53	73,6
Хмельницька	49	51	45	62,5
Черкаська	48	51	51	70,8
Чернівецька	49	51	44	61,1
Чернігівська	47	50	50	69,4
м. Київ	240	267	243	337,5
м. Севастополь	77	87	87	120,8

На ринку України домінує так звана моноцентрична концентрація малого бізнесу. До групи регіонів, де в обласних центрах функціонує близько 80% малих підприємств, входять Київська, Харківська, Херсонська та інші області [2]. На нашу думку, домінуюче положення моноцентричної концентрації малого бізнесу в Україні сьогодні обумовлене, з одного боку, кращим розвитком інфраструктури обласних центрів, а з іншого – нерозвиненістю в регіонах юридичних, навчальних та довідково-інформаційних служб відповідного спрямування.

За останні роки малі підприємства України за більшістю видів економічної діяльності завершили свою господарську діяльність з від'ємним фінансовим результатом. Вітчизняні науковці низьку прибутковість пов'язують з надмірною багатопрофільністю малих підприємств. З цих позицій вони не витримують конкуренції, характеризуються меншою стабільністю, оскільки диверсифікація вимагає високої маневреності у використанні фінансових ресурсів.

Існують фактори, які визначають слабкість життєдіяльності малого бізнесу та його нестійкість. До них можна віднести: низький управлінський рівень; низький рівень технічної озброєності; відсутність системи самоорганізації, у той час як більшість зарубіжних малих підприємств працює в умовах субпідряду, франчайзингу тощо; обмеженість фінансових ресурсів; нестабільність доходів; слабе сегментування власної частки ринку; високу вразливість до несприятливих економічних факторів (інфляції, податкового тиску, циклічних коливань тощо); швидкість збанкрутування; конкуренцію великих корпорацій; адміністративні перешкоди; вузьке коло споживачів та постачальників; брак дієвої підтримки з боку держави; великі фізичні та психічні навантаження; недосконале управління персоналом.

На основі вищевикладеного можна зробити висновок про суперечність характеру малого бізнесу. Він має як переваги, так і недоліки, що особливо наглядно спостерігається в умовах розвинутої ринкової економіки. А на етапі економічних трансформацій спостерігається загострення суперечності малого бізнесу.

На наш погляд, основними шляхами подолання негативних факторів малого бізнесу в сучасних умовах господарювання можуть стати:

- державна підтримка (правове, фінансове, інформаційне та інше забезпечення);
- міжнародна допомога (фінансова, технічна, у підготовці кадрів);
- інтеграційна підтримка через субпідряд, франчайзинг, лізинг тощо;
- кооперування та самоорганізація малого бізнесу на політичних та економічних засадах, а саме: спілки, асоціації, громадські об'єднання, кооперативи, мережі тощо;
- професійна підготовка та ефективне управління кваліфікованими кадрами.

Стосовно останнього пункту можна сказати, що малий бізнес має значні соціально-психологічні переваги, в основі яких лежить специфічна мотивація до праці, яка передбачає подолання елементів відчуження і залучення елементів економічного та неекономічного заохочення.

Малому бізнесу притаманні соціальні джерела активізації колективної праці, чого не існує на великих фірмах. Властивий для невеликих підприємств дух ініціативи, підприємливості та динамізму виражається в особливих людських відносинах та специфічному соціально-психологічному кліматі. У невеликих трудових колективах, пов'язаних єдиним прагненням до самостійності та виживання, відроджується почуття господаря, скорочуються до мінімуму елементи бюрократизму. Незначний чисельний склад малих підприємств дозволяє зблизити інтереси керівництва та підлеглих, між співробітниками тут, як правило, відсутня боротьба за престиж, яка поглинає значну

частину творчої енергії працюючих у великих корпораціях. На малих фірмах відносини у трудовому колективі відзначаються простотою, відсутністю відчуженості, що породжує особливу атмосферу сумісної праці, яка допомагає швидкому вирішенню трудових конфліктів між адміністрацією і робітниками. Малий бізнес здатен залучати до роботи на своїх підприємствах таких спеціалістів, які працюють на свій страх та ризик і навіть за меншу винагороду. Причина такої зацікавленості полягає у тяжінні до самостійності та реалізації своїх потенційних творчих можливостей, що значно важче зробити на великих підприємствах.

В умовах ефективного управління малим бізнесом важливим є урахування відмінностей у трудових відносинах та специфіки управління персоналом, а отже, і розробки максимально дієвих управлінських рішень, стимулів та мотивації.

Отже, на нашу думку, відродження і розвиток малого бізнесу в Україні вкрай необхідні. Становлення значної кількості суб'єктів малого бізнесу має, безперечно, позитивне значення для національної економіки, що значною мірою обумовить створення сучасної ринкової економіки з соціальною спрямованістю.

Висновки

Отже, нами проведено аналіз стану малого бізнесу в Україні, визначено фактори, які негативно впливають на його розвиток, та запропоновані шляхи подолання негативних факторів малого бізнесу в сучасних умовах господарювання. Проведено аналіз економічного стану малих підприємств за кордоном та проведено паралелі з сучасним станом малого бізнесу в Україні. Роль та місце малого бізнесу в Україні визначаються за допомогою розгляду його функцій у стабільній ринковій економіці. Оброблено статистичні дані, з яких випливає, що малі підприємства нерівномірно розподілені по регіонах, що є результатом незбалансованого розвитку інфраструктури.

На нашу думку, нестійкість малого бізнесу та слабкість його життєдіяльності обумовлені деякими негативними факторами. Нами запропоновано шляхи подолання негативних факторів малого бізнесу в сучасних умовах господарювання, а саме: державна підтримка, міжнародна допомога, інтеграційна підтримка через субпідряд, франчайзинг тощо, кооперування та самоорганізація малого бізнесу, професійна підготовка та ефективне управління кваліфікованими кадрами. На наш погляд, саме підготовка кадрів відіграє важливу роль в розвитку та ефективному управлінні малими підприємствами, оскільки малому бізнесу притаманні соціальні джерела активізації колективної праці, чого не існує на великих фірмах.

Розвиток малого бізнесу сприяє вирішенню низки соціальних проблем, а саме: формуванню середнього класу, який є основою соціально-економічних реформ, гарантом політичної стабільності та демократичного розвитку суспільства; створенню нових додаткових робочих місць та зниженню рівня безробіття тощо. Отже, важливе значення у забезпеченні успішного розвитку малих підприємств відіграє ефективність стратегічного управління ними, що є підставою для подальшого розгляду даної проблеми.

1. Варналій З. С. Мале підприємництво України як чинник регіонального розвитку: стан та перспективи [Текст] / З. С. Варналій // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 4. – С. 64–73.
2. Виговська В. В. Малий бізнес України: сучасний стан і тенденції розвитку [Текст] / В. В. Виговська // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 1 (91). – С. 59–63.

Д.В. Васильєва. Актуальні проблеми розвитку малого бізнесу в Україні

3. *Господарський кодекс України із останніми змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 11 лютого 2010 року N 1873-VI (витяги)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pro-u4ot.info>.
4. *Держкомстат України : Діяльність малих підприємств. Статистичний збірник.* – К., 2009. – 167 с.
5. *Економічна правда* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.epravda.com.ua.
6. *Лебедева Л.* Малый и средний бизнес : критерии и оценки [Текст] / Л. Лебедева, Е. Емельянов // Человек и труд – 2006. – № 8. – С. 71–75.
7. *П'ятницька Г.* Роль малого підприємництва в процесі розбудови національної економіки та підходи до розв'язання основної суперечності його розвитку [Текст] / Г. П'ятницька // Економіст. – 2004. – № 9. – С. 38–41.
8. *Харченко М.* Мале підприємництво : проблеми становлення оплати праці та соціального захисту працюючих [Текст] / М. Харченко // Соціальний захист. – 2003. – № 10. – С. 43–47.

Отримано 27. 05.2011 р.

Д.В. Васильєва

Актуальные проблемы развития малого бизнеса в Украине

Проанализировано состояние малого бизнеса в Украине, определены факторы, отрицательно влияющие на его развитие, и предложены способы преодоления отрицательных факторов малого бизнеса в современных условиях хозяйствования.

Ключевые слова: малый бизнес, отрицательные факторы, кооперация, самоорганизация, социальные проблемы, профессиональные кадры.

D.V. Vasilyeva

Topical Problems of Small Business Development in Ukraine

The condition of small business in Ukraine is analyzed, the factors that affect its development adversely are determined, and the means of overcoming these negative factors of small business in modern conditions of economic management are suggested.

Keywords: small business, negative factors, cooperation, self-organization, social problems, skilled human resources.